

Tempus, 2001. – 160 p.; **66.** Harvey C. Attila, the Hun. – N.Y.: Infobase Publishing, 2003. – 100 p.; **67.** Herbert W. Attila: King of the Huns. – L.: H.G. Bohn, 1838. – 553 p.; **68.** Hinds K. Huns. – L.: Marshall Cavendish, 2009. – 80 p.; **69.** Holland C. The death of Attila. – Knopf, 1973. – 273 p.; **70.** Howarth P. Attila, King of the Huns: Man and Myth. – L.: Barnes and Noble Books, 1994. – 205 p.; **71.** Hutton E. Attila and the Huns. – L.: Constable, Limited, 1915 – 228 p.; **72.** Ingram S. Attila the Hun. – Blackbirch: Blackbirch Press, 2002. – 112 p.; **73.** Laidlaw R. Attila: The Scourge of God. – Bruklin: Birlinn, Limited, 2007. – 320 p.; **74.** Laing J. Warriors of the dark ages. – Sutton, 2000. – 178 p.; **75.** Little P. Secret of Attila: The Fall of the Huns. – N.Y.: Publish America, 2007. – 188 p.; **76.** Man J. Attila The Hun. – L.: Transworld, 2005. – 389 p.; **77.** Maenchen-Helfen O.J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture. – Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1973. – 602 p.; **78.** Mounter P. Attila the Hun. – Chicago: Jolly Good Egg Productions, 2008. – 84 p.; **79.** Napier W. Attila. – L.: Orion, 2006. – 480 p.; **80.** Nicolle D. Attila the Hun. – Oxf.: Osprey, 2000. – 64 p.; **81.** Oliver M.T. Attila The Hun. – Lucent Books, 2005 – 112 p.; **82.** Price S.S., Price S. Attila the Hun: Leader of the Barbarian Hordes. – L.: Scholastic Library Pub, 2009. – 128 p.; **83.** Rice E. The Life and Times of Attila the Hun. – L.: Mitchell Lane Pub Incorporated, 2009. – 48 p.; **84.** Segura A., Ortiz J. Attila. – N.Y.: Heavy Metal Magazine, 2001. – 48 p.; **85.** Sugar P., Hanák P., Frank T. A History of Hungary. – Indiana: Indiana University Press, 1994. – 432 p.; **86.** Várdy S.B. Attila. – Dublin: Chelsea House Publishers, 1991. – 111 p.

УДК 94 (100)

Андрій ПАВЛЮК

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ФРАНКО-ЛАНГОБАРДСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН (568–774 РР.).

У статті здійснено огляд основних ранньосередньовічних джерел, які висвітлюють військово-політичний аспект франко-лангобардських відносин, а також політичну історію Франкського (450 – 814 рр.) та Лангобардського (568 – 774 рр.) королівств.

Ключові слова: хроніки, аннали, варварські правди, каталоги, франки, лангобарди.

Андрей ПАВЛЮК

ИСТОЧНИКИ К ИЗУЧЕНИЮ ФРАНКО-ЛАНГОБАРДСКИХ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ (568–774 ГГ.)

В статье сделан обзор основных раннесредневековых источников, освещающих военно-политический аспект франко-лангобардских отношений, а также политическую историю Франкского (450-814 гг.) и Лангобардского (568-774 гг.) королевств.

Ключевые слова: хроники, анналы, варварские правды, каталоги, франки, лангобарды.

REFERENCES FOR THE STUDY OF FRANKO-LOMBARD MILITARY AND POLITICAL RELATIONS (568-774).

In the article the main early medieval references that highlight the military and political aspect of Franko-Lombard relations and the political history of the Frankish (450-814) and the Lombard (568-774) Kingdoms are overviewed.

Keywords: chronicles, annals, barbarous laws, catalogs, Franks, Lombards.

Епоха Великого переселення народів займає окреме місце в історіографії у зв'язку з її специфічністю, а отже складністю для вивчення. Ця особливість, разом з тим, актуалізує подальший розгляд окремої тематики. Формування та початковий розвиток т.зв. варварських королівств проходили на території занепакої Західної Римської імперії і включали в себе пізньоантичні й ранньосередньовічні характерні риси. Франко-лангобардські відносини на цьому тлі займали вагомое геополітичне значення, зазнаючи суттєвого впливу з боку римських понтифіків та візантійських імператорів, адже Апеннінський півострів був стратегічно привабливим для кожної з протиборчих сторін.

В радянській та сучасній російській історіографії виділена проблема стала об'єктом дослідження у працях Є. Шервуд [19], А. Люблінської [99], М. Гаспарова [18], М. Петрової [20], А. Сидорова [8], В. Семенова, М. Граціанського [14], Б. Гракова, С. Моравського, В. Неусихіна [4, 100, 101]. У зарубіжній історіографії в першу чергу необхідно виділити вчених, які досліджували, коментували й видавали тогочасні джерела, – це Г. Вайтс [55, 56, 57, 58, 59, 60, 76, 92, 94,], Л. Бетманн [94], В. Левісон [74], Б. Круш [63, 64, 73, 74, 90,], Г. Пертц [33, 40, 54, 71, 72, 78, 82, 83, 84, 96, 95], К. Екгард [89, 93], А. Боретіус [53], Т. Моммзен [69].

Мета публікації полягає у спробі всебічного та об'єктивного аналізу історичних джерел, пов'язаних із розвитком франко-лангобардських відносин, що відображають найбільш знакові моменти їхньої воєнно-політичної еволюції. Однак, перш ніж перейти до огляду джерел, які стосуються франко-лангобардських військово-політичних відносин (568–774 рр.), потрібно коротко зупинитись на джерелах більш раннього походження, де містяться початкові свідчення про германців. До таких джерел відносяться “Записки про Галльську війну” [6] римського політичного діяча, полководця і письменника Гая Юлія Цезаря (Gaius Iulius Caesar, 100–44 рр. до н. е.), котрий у 58–50 рр. до н. е. був намісником римської провінції Галлія. У семи частинах книги, написаних Цезарем, розповідається про воєнні дії римських військ на території Галлії протягом 58–50 рр. до н. е. Хоча твір і написаний Цезарем, сам полководець згадується у ньому лише в третій особі. Праця доповнена восьмою книгою, складеною близьким до Цезаря полководцем Авлом Гіртцієм (Aulus Hirtius, 90–44 рр. до н. е.) [99, с. 16].

Щодо створення і публікування різних частин “Записок” Цезаря, в науковій традиції існують різні точки зору. Одні вважають, що Цезар кожного року, опрацьовуючи тексти своїх донесень римському сенату,

укладав відповідні книги й розділи “Записок” і щорічно їх публікував. Інші дотримуються думки, що весь текст був продиктований Цезарем одразу в 52–51 рр. до н. е. на основі його власних щорічних донесень сенату і тоді ж опублікований. Беззаперечним є те, що Цезар справді з року в рік надсилав у Рим донесення про хід воєнних дій у Галлії, а текст “Записок”, який дійшов до нас, не що інше, як літературна переробка цих донесень. В цілому праця Цезаря – надзвичайно цінне джерело, яке містить важливі свідчення про германські племена [99, с. 16].

Важливі свідчення про германців містяться в “Географії” [15] грецького вченого Страбона (Strabo, 64/63 рр. до н. е. – 23/24 рр. н. е.), який був родом з Акації – резиденції понтійських царів. Його сім’я належала до найближчого оточення царя Мітрідата VI Евпатора (121–63 рр. до н. е.). Сам автор мав римське громадянство, дане його родині Гнеєм Помпеєм Трогом (106–48 рр. до н. е.) [15, с. 776]. “Географії” Страбона в сімнадцяти книгах збереглися майже повністю. Перші дві складають вступ і містять полеміку про користь географічних знань для освіченої людини, особливо для полководця і правителя [52, с. 778]. В описі Європи, що починається у Страбона з Іберійського півострова, автор багато уваги приділив Елладі і прилеглим островам, присвятивши їм три книги (кн. VIII, IX і X). Великою увагою Страбона користувалася також Італія з прилеглими островами (кн. V–VI). У IV книзі йдеться про Галлію, в VII – про германські племена та їхній побут [15, с. 786].

Важливі свідчення про германців залишив Публій (Гай?) Корнелій Тацит (Publius (Gaius) Cornelius Tacitus, 55–120 рр.) в своїх працях: “Германія” [16], “Аннали” [16], “Історія” [17]. “Германія” Тацита – це своєрідний географічний та етнографічний нарис про життя стародавніх германців і про місцезнаходження окремих племен. Твір умовно ділиться на дві частини – загальну і спеціальну. У першій Тацит описує германців у цілому, в другій – кожне плем’я окремо. Тацит докладно описав звичаї германців, яких цінував досить високо. Мета написання твору незрозуміла – або це було просте ознайомлення з життям північних сусідів, або історик переслідував якусь певну мету. Твір є унікальним джерелом з історії стародавніх германців [99, с. 18].

CHRONICA

Основні ранньосередньовічні хроніки, присвячені франко-лангобардським відносинам, умовно можна поділити на дві групи. До першої групи відносяться лангобардські джерела, серед яких найбільш раннім є анонімний наратив “Походження народу лангобардів” (“Origo gentis Langobardorum” – друга половина VII ст.) [92]. Даний твір висвітлює історію цього народу до завоювання Італії та перших років існування Лангобардського королівства [19, с. 6]. Працю складено на основі усних переказів і генеалогій, збережених у лангобардів. У своїй першій, більш докладній, частині (гл. 1-5) наратив містить оповідь про переселення лангобардів з півночі у Паннонію і перші

роки завоювання Апеннін. У другій частині (гл. 6-7), від часу смерті короля Альбоїна (Alboin, 566–572/573 pp.), джерело обмежується перерахуванням лангобардських правителів до короля Бертарі (Bertharius, 661–662; 671–688) включно. Всі інші історики, описуючи історію лангобардів, використовували цей твір як основний документ [19, с. 6].

Найвідомішою працею з історії лангобардів є хроніка Павла Диякона (Paulus Diaconus, 720–800 pp.) – “Історія лангобардів” [5] (“Historia Langobardorum”) [94]. Автор – вчений чернець та історик з монастиря Монте-Кассіно. Походив він зі знатного лангобардського роду і деякий час був придворним письменником останнього лангобардського короля Дезидерія (Desiderius, 756–774 pp.). Упродовж 783–787 pp. хроніст перебував при дворі Карла Великого (Karolus Magnus, 768–814 pp.) [5, с. 2]. У його основній праці – “Історії лангобардів”, в шести книгах описується історія народу з моменту переселення лангобардів зі Скандинавії до смерті короля Ліутпранда (Liutprandus, 712–744 pp.) [19, с. 5]. В опусі немає лише останнього періоду історії лангобардів, коли була втрачена політична незалежність цього народу, періоду, про який Павло міг би писати вже за власними особистими спостереженнями. Проте цього не сталося. Перешкодила Павлу Диякону в цьому смерть або щось інше – судити важко. Видається цілком логічною все ж точка зору про свідоме завершення “Історії лангобардів” часом найвищого розквіту Лангобардського королівства. Вважається, що автор з патріотичних міркувань не хотів писати про падіння свого королівства, свідком чого він був [5, с. 6].

Звертаючись до минулого лангобардів, хроніст поділив його на певні історичні періоди, розподіляючи по шести книгах у ретельно продуманому порядку так, що кожна книга закінчується якоюсь вузловою, переломною подією: перша – вступом лангобардів до Італії, друга – десятирічним правлінням герцогів, третя – смертю короля Автарі і т.п. Остання книга закінчується смертю Ліутпранда. Всередині кожної книги порядок розміщення матеріалу довільний. Історичні факти перемежуються зі спогадами про подвиги пращурів, родовими та народними переказами. Павло Диякон не відмежовував вигадку від історичної дійсності і, таким чином, відходив від традицій античної історіографії, використовуючи метод механічної компіляції літературних джерел [5, с. 7]. Лише іноді він супроводжував текст незначними критичними зауваженнями, зокрема, називаючи наведені ним легенди, “смішною казкою” [94, с. 52].

Хронологія “Історії лангобардів” Павла Диякона неточна. Фактичний матеріал запозичений з різних джерел, який між собою поєднується невизначеними часовими означеннями: “через кілька років”, “у той же час” “між тим”. Майже ніде у творі немає точних посилань на джерела інформації (“один старець розповідав”, “якийсь воїн, що брав участь у битві, говорив”). Історичне оповідання переривається різноманітними відступами: описами Італії, пам’яток мистецтва і архітектури, романтичними розповідями, фантастичною етимологією географічних назв, іноді розповідями про дива

та казки. Мова твору зрозуміла й чиста, близька до класичної. Тон розповіді живий, місцями романтичний. Лангобардська історія викладалася Павлом Дияконом у тісному взаємозв'язку з історією інших народів, у тому числі – франків [5, с.7–8].

Наступним лангобардським джерелом є “Історія лангобардів. Готський кодекс” (“*Historia Langobardorum. Codicis Gothani*”) [76]. Основою для укладення даного джерела була хроніка “Походження народу лангобардів”, яку на початку IX ст. для короля Піпіна (Pippinus, 781–810 pp.) було перероблено і доповнено у прокаролінзькому дусі. Таким чином, “Готський кодекс” продовжив історію лангобардів до часів Карла Великого [19, с. 6]. Певні зауваження до історії лангобардів містяться в “Хроніці” Марія з Авентика [91], “Історії” Андрія Бергамського [21, 22] та “Хроніці” святого Бенедикта Казіненського [62].

Друга група наративів представлена франкськими пам'ятками історії. Особливе значення належить знаменитій праці “батька французької історії” Григорія, єпископа Турського (Gregorius Turonensis, 538–594 pp.). Головний його твір – “Історія франків” (“*Historia Francorum*”) [18], над яким він працював близько 20 років (від 573 р., коли посів Турську кафедру і до самої смерті), неодноразово переробляючи та доповнюючи [99, с. 63]. Заголовок праці точно не встановлений. У первісному вигляді хроніка мала назву “Десять книг історії” (“*Decem libri historiarum*”). Саме так назвав свій твір автор в епілозі [74, р. 539]. “Історія франків” містить невеликий вступ, де автор обґрунтовує мотиви, що змусили його взятися за написання даного твору і десять книг основної частини. Перші чотири книги становлять, очевидно, щось цілісне, оскільки наприкінці вміщена особлива хронологічна таблиця викладених подій (аналогічна схема, що охоплює зміст V–X книг, є наприкінці всієї праці). Перша частина (з чотирьох книг) присвячена подіям, які передують діяльності автора на посаді Турського єпископа. Розповідь ведеться безсистемно, і вона схожа на спогади, серед яких є виписки з праць інших хроністів [99, с. 63].

Перша книга містить опис подій від створення світу до 400 р. і складена на основі хроніки Павла Орозія [9] та інших пізньоантичних авторів. Друга книга присвячена діянням турських єпископів, історії перших германських народів, котрі оселилися в Галлії, і ранній історії франків до смерті короля Хлодвіга (Chlodovechus, 481–511 pp.). У третій і четвертій книгах історія франків викладена до 575 р., коли помер король Сігіберт Австразійський (Sigyberthus, 561–575 pp.). Початок п'ятої книги ніби відкриває собою нову працю. В окремому пролозі Григорій звертається з красномовним напученням до королів з Меровінзького роду, закликаючи їх припинити братовбивчі війни й чвари, що спустошують країну і виснажують народ.

Далі йде ґрунтовна розповідь, присвячена подіям, очевидцем яких він був, а в багатьох із них брав участь особисто. Чим ближче до завершення твору, тим детальніше автор викладає події. Так, останні десять років до смерті короля Хільперіка I (Chilpericus, 576–584 pp.) займають дві книги (V

і VI), вісім років після його смерті – чотири (VII–X). Події, за невеликим винятком, викладаються строго хронологічно. Свою працю автор завершив, очевидно, у 591 р. і тоді знову переглянув перші чотири книги, зробивши до них особливе доповнення агіографічного характеру, що збереглося лише у деяких рукописах. Незадовго до смерті Григорій ще раз відредагував свій твір [99, с. 64].

У своєму опусі, написаному живо й виразно, Григорій Турський висвітлив переважно політичні події, що відбувалися у Франкській державі протягом V–VI ст. Автор детально проаналізував утворення Франкського королівства на чолі з Хлодвігом, хід міжусобної боротьби за його наступників, взаємовідносини королівської влади і Церкви за часів перших Меровінгів [18, с. 330]. Крім того, події світської історії у Григорія Турського тісно переплітаються з подіями церковної історії, до того ж останній надається перевага. Доречно зазначити, що тогочасна історіографія була жанром релігійної літератури. В ній домінувала, на відміну від античної, інша історико-філософська концепція, заснована на релігійному світогляді; методика дослідження історичних фактів так само набула нового характеру. Завданням історії стає не вивчення реальних історичних фактів, а підбір доказів для підтвердження Святого Письма [18, с. 330]. Варто зазначити, що Григорій, як історик, проявив професіоналізм, адже він не замовчував негативні справи тих, до кого був наближений, ні добрі тих, кого він відверто недолюбливав [18, с. 333].

Важливою пам'яткою з історії Франкського королівства першої половини VII ст. є анонімна праця, відома під назвою “Хроніка Фредегара” (“*Chronicae quae dicuntur Fredegarii*”) [64]. Твір було створено у Бургундії, оскільки виклад подій ведеться чітко за хронологією правління бургундських королів Меровінзької династії. Текст склали мінімум троє осіб. Початковий текст запозичено з перших шести книг Григорія Турського. Оригінальна частина охоплює період 584 – 642 рр. Останній з авторів хроніки жив у Австразії, можливо, при дворі австразійських майордомів. Сюжетна лінія “Хроніки Фредегара” у порівнянні з працею Григорія Турського – предметно значно вужча. Підкреслюється факт розпаду Франкського королівства на різні області – Нейстрію, Австразію, Бургундію і Аквітанію, які часто ворогують між собою. Місцеві історики відтак акцентували свою увагу головним чином на політичних справах локального характеру [99, с. 65–66].

Політичну боротьбу у Франкському королівстві останнього впливового меровінзького короля Дагоберта I (*Dagobertus I*, 629–639 рр.) з майордомами, а також падіння старої династії та прихід нової, Каролінзької, відображено в “Діяннях франкського короля Дагоберта I” (“*Gesta Dagoberti I. regis Francorum*”) [73]. До пам'яток першої половини VIII ст. належить і “Книга історії франків” (“*Liber historiae Francorum*”) [90]. Вона була написана в 726 – 727 рр. при монастирі Сен-Дені під Парижем. Її оригінальна частина охоплює період 642 – 700 рр., для написання якої автор використав джерела, що не дійшли до наших днів. Можливо, що це були короткі нотатки

(*notae brevis*) історичного характеру, тобто аннали, написані в стінах Сен-Дені. Нейстрійські симпатії автора чітко прослідковуються. Він знав усіх нейстрійських майордомів і уникав у своїй праці титулування австразійського майордома Піпіна Короткого (*Pippinus Brevis*, 741–751 pp.) [99, с. 66].

Так само, як і “Хроніка Фредегара”, нейстрійська хроніка вже у 730 р. потрапила до Австразії і була там відредагована у відповідності до політичної ситуації. Частина її у поєднанні з короткими записами за період 724 – 734 pp., склали початок хроніки “Продовжувачів Фредегара” (“*Fredegarii Continuationes*”) [63]. Для цієї праці, теж укладеної трьома авторами, характерна суто австразійська “проблематика”. Сюжетна лінія наративу у другій і третій частинах носить офіційний характер, що проявилось у звеличенні нової династії та ігноруванні нейстрійських подій. Відсутні навіть імена останніх нейстрійських майордомів [99, с. 66–67].

Серед наративних джерел, що належать до часу правління Карла Великого (768 – 814 pp.) і його нащадків, важливе місце займають біографії імператорів та політичних діячів. Загальновизнаним класичним зразком подібного виду творів є “Життя Карла Великого” [8, 20] (*Vita Karoli Magni*) [72] Ейнгарда (*Einhardus*, 770 – 840 pp.), який був особистим секретарем імператора Людовика Благочестивого (*Liudovicus Pius*, 814 – 840 pp.). Біографія поділена на п’ять частин. У вступі викладені причини написання життя імператора. У наступній частині – введенні (гл. 1–3), описана історична ситуація до початку правління Карла: спосіб життя останнього меровінзького короля Хільдеріка (*Childericus*, 743–751 pp.) перед детронізацією в 751 р. (гл. 1); правління Піпіна Короткого як майордома (гл. 2); проголошення його королем (гл. 3). Перехідна частина (гл. 4) повідомляє про відсутність інформації щодо народження, дитинства та юності Карла [20, с. 29].

Основна частина (гл. 5–32) містить свідчення: про війни імператора (гл. 5–14); результати зовнішньої політики (гл. 15–16); державне будівництво (гл. 17); особисте життя (гл. 18–29); риси характеру і відносини із членами сім’ї (гл. 18–21); зовнішній вигляд та стан здоров’я (гл. 22); одяг (гл. 23); повсякденну їжу та звички (гл. 24); освіту (гл. 25); релігійність (гл. 26–27); прийняття імператорського титулу (гл. 28); законодавство та упорядкування назв місяців (гл. 29); хвороби, смерть та поховання (гл. 30–32). Біографія завершується висновком (гл. 33), де міститься заповіт Карла Великого [20, с. 29]. Уславлення Карла – основне завдання Ейнгарда. Спостерігаючи, як руйнується імперія, свідком величі якої він був, автор написав панегірик її засновнику. Він створив ідеальний образ правителя й людини, намагаючись зробити його прикладом для наслідування [20, с. 32].

Варто зазначити, що певні свідчення про франко-лангобардські відносини містяться в ряді інших джерел, котрі географічно та хронологічно знаходяться поза межами означеної проблематики і відіграють дотичну роль. Зокрема, можна згадати “Хроніку Гвідо” [75], “Хроніку герцогів Беневенто, Салерно, Капуї і Неаполя” [66], “Хроніку” Відукінда Корвейського [3, 98], “Діяння готів” Йордана [7, 77], “Історію” Прокопія Кесарійського [10, 11, 12, 13], праці

Агафія Міринейського [1, 2], Віктора Тонненського [97], Цезаравгуста [69], “Хроніку Монтекассіно” [65], “Хроніку Св. Бенедикта” [61], “Люксейську хроніку” [67], “Хроніку Бенедикта з монастиря Св. Андрія” [52] та ін.

ANNALES

Одними з найважливіших джерел для вивчення політичної історії Франкського королівства Каролінзького періоду залишаються аннали. Аннали Меровінзької доби широко використовувалися в історичних працях тієї епохи, проте у своєму початковому вигляді вони не збереглися. Саме в Австразії, а не в старих монастирях Нейстрії та Бургундії розквітла каролінзька анналістика, оскільки Австразія була володінням нової династії і відігравала в імперії Карла Великого головну політичну роль. Тому немає нічого дивного в тому, що в австразійських анналах проявлялася тенденція щодо безапеляційного уславлення Каролінгів [99, с.79]. Центром каролінзької анналістики спершу став Лоршський монастир (поблизу Вормса). На початку VIII ст. один з ченців на основі старих записів і тексту “Продовжувачів Фредегара” [63] склав, починаючи з 680 р., щорічні записи про зростання могутності Піпінідів. У подальшому ці аннали були продовжені до 817 р. й отримали назву “Малих Лоршських анналів” (“*Annales Laurissenses minores*”) [33], на відміну від “Великих Лоршських анналів”, які в історичній науці називаються “Королівськими анналами” (“*Annales regii*”) або “Франкськими анналами” (“*Annales Francorum*”) [40].

За своїм характером джерело складне. Найбільше труднощів викликає той факт, що для 741–801 рр. існує дві паралельні редакції. Перша – суто офіційна; друга виправляє і доповнює першу. Потрібно підкреслити, що виправлення стосуються важливих подій. Перша редакція “Королівських анналів” охоплює період 741–829 рр. та поділяється на дві частини. Перша доведена до 788 р. і є компіляцією з “Малих Лоршських анналів”, здійснену в 789 р. кимось із придворних осіб. В анналах використані офіційні документи; деякі події записані зі слів очевидців. За характером повідомлень дане джерело більш схоже на придворний щоденник. Друга частина першої редакції анналів охоплює 789–829 рр. Вона писалася послідовно декількома хроністами. На це вказує мова тексту і рукописна традиція. Існує чимало гіпотез стосовно авторів. Однак не викликає сумніву той факт, що ця частина анналів писалася саме при дворі, й чудово поінформованими особами. Таким чином, у двох частинах “Королівських анналів” присутня “офіційна складова”. Фактичний матеріал різноплановий і досить точний. З анналів найбільш достовірно репрезентована воєнна діяльність Карла Великого і частково його дипломатія [99, с. 79–80].

Друга редакція анналів охоплює 741–800 рр. Її автор також невідомий. Разом з тим, із впевненістю можна сказати, що ця редакція складена уродженцем Саксонії, оскільки він не тільки цікавився всім, що мало стосунок до Саксонії, а й виправив чимало умисних помилок “Королівських анналів”. Друга редакція містить цікаві свідчення, про які замовчує офіційне

джерело. Літературний стиль другої редакції кращий за стиль першої. Питання про час створення другої редакції, яка майже повністю позбавлена офіційної “упорядкованої позиції”, залишається дискусійним. Джерелознавці датують його то початком IX ст., то 816–817 рр. і навіть роками після 829 р. Що стосується загальної історичної позиції, доречно зазначити: вона була створена на східній окраїні імперії і тому містить певну самостійність політичної думки, яка не підпорядковується офіційній версії згадуваних подій [99, с. 80].

Маловідомі свідчення про франко-лангобардські відносини фігурують і в інших анналах – Аламанських [24, 23], герцогів Баварії [27], Зальцбургських [28, 29, 41, 50, 51, 25], Кавських [26], Лаубахських [29, 30, 31], Мюнстерських [34], Назаріанських [36, 35], Петавіанських [38, 37, 39], Санкт-Галленських [46, 47, 48, 49], Св. Боніфація [42], Св. Вінцентія Мецького [45], Св. Германа [43], Св. Максиміна Трирського [44].

CATALOGI

Низку даних, переважно довідкового характеру, можна почерпнути з каталогів IX–XI ст. Вони у хронологічному порядку висвітлюють правління королів і герцогів Лангобардського та Франкського королівств [55, 56, 57, 58, 59, 60, 70, 96, 95, 68].

LEGES

Найважливішим джерелом для вивчення суспільного ладу франків доби Меровінгів, а частково і епохи Каролінгів, є “Салічна правда” [14], або “Салічний Закон” (“Lex Salica” [89, 93]) – збірник записів звичаєвого права салічних франків. “Салічна правда”, проте, не єдиний збірник судових звичаїв у германських племен періоду Ранняго Середньовіччя. Записи звичаєвого права існували також у бургундів [81, 80], вестготів [86], ріпуарських франків [88, 85], аламанів [79, 80], баварів [87, 80], тюрингів [85], саксів [85], фризів [80]. “Салічна правда” серед інших германських правд є джерелом, найбільш близьким до давньогерманських звичаїв, описаних Тацитом [16, 17]. За своїм складом “Салічна правда” – дуже складний документ, який зберігся у декількох редакціях; послідовність цих редакцій не така зрозуміла, як у вестготських та лангобардських законах. Тому необхідно коротко зупинитися на історії тексту і його найважливіших варіантах.

Оригінальний текст до наших днів не зберігся. Рукописи, що існують, частково є копіями зниклого оригіналу, частково – переробками й компіляціями (скороченими або розширеними). Наявні варіанти тексту “Салічної правди”, зазвичай, поділяють на п’ять основних груп, що мають різну кількість рукописів [100, с. 395]. Перша група складається з чотирьох найдавніших списків, які дійшли до нас (Паризький рукопис із Національної бібліотеки, №4404; Вольфенбюттельський рукопис; Мюнхенський рукопис; Паризький рукопис із Національної бібліотеки, №9653). Кожний список містить 65 титулів. Для них характерна варварська латина і примітки на салічному наріччі франкського діалекту (т.зв. мальберзька глоса). Вважається,

що найдавніший і найповніший список “Lex Salica” зберігся в рукописі Паризької Національної бібліотеки, №4404. Друга група представлена лише двома рукописами з Паризької Національної бібліотеки – №18237 і №4403, що належать до початку IX ст. і мають характеристики першої групи, однак містять деякі доповнення, які відображають поширення серед франків християнства [99, с. 60].

Третю групу становлять дев'ять більш розлогих рукописів, котрі є компіляцією і доповненням до рукописів другої групи. Кількість титулів у них сягає ста. Три рукописи, а саме – рукопис 764 р. з університетської бібліотеки Монпельє; Паризький – з Національної бібліотеки, №4627; Сент-Галленський 793 р., – мають мальберзьку глосу, решта (шість) її не мають. До четвертої групи належить лише один рукопис – Heroldina (за ім'ям німецького вченого XVI ст. Герольда, який уперше опублікував його 1557 р. в Базелі). Твір датовано IX ст. Він близький до рукописів п'ятої групи. П'ята група – це буквально виправлені або покращені (Emendata), тобто добре відредаговані рукописи. Їх збереглося найбільше – близько 50 примірників. Переважно вони складаються із 70 титулів, без мальберзької глоси. Текст значно очищений від германізмів та більш літературний, перекладений також на франкський діалект. У IX ст. лише Emendata мала силу закону [99, с. 60]. Текст “Салічної правди”, на думку переважної більшості дослідників, був складений і записаний латинською мовою в останні роки правління франкського короля Хлодвіга, очевидно, між 507 і 511 рр. [100, с. 405]. Згодом, як і до інших германських правд, до неї Меровінгами додалися нові закони – капітуляріїв [53, 54].

Своє право лангобарди, як провідна племінна група, створили протягом VII–VIII ст. Це одне з найповніших прав германського світу доби Раннього Середньовіччя. В ньому фіксуються перш за все народні звичаї, закріплені у письмовій формі королівською владою. Норми звичаїв користувалися тим більшим авторитетом, чим давнішими вони здавалися. Природно, звичаї не залишилися незмінними. З плином часу вони змінювалися, відображаючи зміни в житті тої чи іншої етнічної групи [19, с. 9–10].

Лангобардські закони представлені едиктом короля Ротарі (Rothari, 636–652 рр.) [71], а також додатками до нього, постановами королів Грімоальда (Grimoald, 662–671 рр.) [82], Ліутпранда (Liutprandus, 712–744 рр.) [83], Ратхиса (Ratchis, 744–749; 756–757 рр.) [84] та Айстульфа (Ahistulfus, 749–756 рр.) [78]. Едикт короля Ротарі був прийнятий і затверджений після обговорення документа знаттю 22 листопада 643 р. у Павії – столиці Лангобардського королівства [71, с. 90]. На відміну від вестготського і бургундського права, авторами документа були самі лангобарди [71, с. 89-90]. Едикт написаний варварською латиною, що була сумішшю пізньолатинського і лангобардського діалектів. Фрази едикта короткі і чітко сформульовані. Едикт короля Ротарі складається із 388 статей, вступу, де подано родовід попередніх лангобардських королів до появи цього германського племені на терені Італії, і епілогу [19, с. 10].

Весь матеріал поділений за визначеним планом. Найбільш чітко виділяються сім основних розділів: злочини проти короля та окремих осіб (1–152); порядок і умови успадкування (153–167); заповіти й дарування (168–177); укладення шлюбів, а також злочини, спрямовані на зруйнування шлюбу (178–222 – сімейне право); порядок звільнення на свободу (223–226); порядок відновлення й оплати завданої власності шкоди (227–358); порядок ведення судового процесу (259–368); змішані випадки (369–385, 387); пролог (386, 388). Для розділів, на які розділений едикт, вміщено загальні зауваження [2, с. 10]. Потрібно відзначити, що в едикті не тільки достатньо повно відображено життя лангобардського суспільства VII ст., а й показано різнобічний вплив того етнічного оточення, з яким лангобарди мали контакти на своєму шляху з нижньої Ельби до Італії: германського – вестготи й остготи, франки, сакси і англи, бавари та ін., і не германського – авари, гепіди, булкарі, слов'яни. Крім того, едикт дає можливість відновити ту картину етнічних взаємовідносин, яка склалася між германцями та італоримлянами на території Італії в VI–VII ст. [19, с. 10].

Інші законодавства лангобардських королів можна розглядати як додатки до едикту короля Ротарі. В 668 р. король Грімоальд, виходячи з побажань суддів, додав дев'ять розділів з прологом [82, с. 91]. Це було зроблено у зв'язку зі зміною соціально-економічних умов життя лангобардів, а також для уточнення деяких розділів едикту короля Ротарі. Законодавча діяльність короля Ліутпранда відбувалася з 713 по 735 рр. Не маючи чітко визначеного плану, Ліутпранд за двадцять два роки розмістив у 15 томах 153 глави, складені у більш конкретних формулюваннях, ніж едикт короля Ротарі. Кожна нова постанова відкривається прологом з поясненням нововведення і закінчується епілогом. Пропозиції того чи іншого розділу підкріплюються доказами правових випадків. У законодавстві короля Ліутпранда чіткіше виписана форма вирішення окремих випадків, котра, як і додатки та зміни, мотивується умовами управління судовим процесом [19, с. 11].

Закони королів Ротхиса (745 і 746 рр.) – 14 статей з прологами й епілогами, і Айстульфа (750 і 755 рр.) – 22 статті з прологами та епілогами, схожі з постановами короля Ліутпранда як за структурою, так і за методом їх видання. Вони доповнюють та уточнюють нові правові реалії у зв'язку зі змінами умов життя соціуму [19, с. 11]. Таким чином, франко-лангобардські військово-політичні відносини (568–774 рр.) достатньо повно представлені в текстах ранньосередньовічних джерел як франкського й лангобардського, так і іноземного походження, що дозволяє об'єктивно та всебічно реконструювати історичне минуле цих королівств.

Джерела та література: 1. Агафий Миринейский. О царствовании Юстиниана. – М.: Арктос – Вика-прес, 1996. – 256 с.; 2. Агафий. О царствовании Юстиниана / Перевод, статья и примечания М. В. Левченко. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1953. – 227 с.; 3. Видукин Корвейский. Деяния саксов / Вступ. статья, перевод и комментарии Г. Э. Санчука. – М.: Наука, 1975. – 272 с.; 4. Древние германцы. Сборник документов / Сост. Б. Н. Граковым, С. П. Моравским, А. И. Неусыхиним; введ. ст. и

ред. А. Д. Удальцова. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 224 с.; **5.** Дьякон П. История лангобардов / П. Дьякон. – М.: Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков, 1970. – 264 с.; **6.** Записки Юлия Цезаря / Пер. с коммент. М. М. Покровского; Гай Саллюстий Крисп. Сочинения / Пер., статья и коммент. В. О. Горенштейна. – М.: Ладомир, 1999. – 750 с.; **7.** Йордан. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / Вступ. ст., пер., коммент. Е. Ч. Скржинской. – М.: Изд-во Восточной литературы, 1960. – 437 с.; **8.** Историки эпохи Каролингов / Сост. М. А. Тимофеев; Пер. с лат. и примеч. М. С. Петровой и др.; Отв. ред. А. И. Сидоров. – М.: РОССПЭН, 1999. – 279 с.; **9.** Павел Орозий. История против язычников. Книги I–VII / Пер. с лат., вступ. ст., коммент. и указатель В. М. Тюленева. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2004. – 544 с.; **10.** Прокопий из Кесарии. Война с готами / Пер. с греч. С. П. Кондратьева, вступ. ст., З. В. Удальцовой. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1950. – 517 с.; **11.** Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история / Перевод, статья, комментарий А. А. Чекаловой. – М.: Наука, 1993. – 576 с.; **12.** Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история / Перевод, статья, комментарий А. А. Чекаловой. – СПб.: Алетейя, 1998. – 544 с.; **13.** Прокопий Кесарийский. Тайная история / Пер. с греч. С. П. Кондратьева. – М.: Веста, 1991. – 96 с.; **14.** Салическая правда / Под ред. Семенова В. Ф., пер. с лат. Н. П. Грацианского. – М.: Московский Государственный Педагогический Институт им. В. И. Ленина, 1950. – 167 с.; **15.** Страбон. География в 17 книгах / Под общ. ред. С. Л. Утченко / Страбон. – Ленинград: Наука, 1964. – 944 с.; **16.** Тацит К. Сочинения в двух томах. Т. 1. Анналы. Малые произведения / Изд. подг. А. С. Бобович, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеенко / К. Тацит. – Ленинград: Наука, 1969. – 445 с.; **17.** Тацит К. Сочинения в двух томах. Т. 2. История / Изд. подг. А. С. Бобович, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеенко / К. Тацит. – Ленинград: Наука, 1969. – 373 с.; **18.** Турский Г. История франков / Отв. ред. М. Л. Гаспаров / Г. Турский. – М.: Наука, 1987. – 464 с.; **19.** Шервуд Е. А. Законы лангобардов. Обычное право древнегерманского племени (К раннему этногенезу итальянцев) / Е. А. Шервуд – М.: Наука, 1991. – 286 с.; **20.** Эйнхард. Жития Карла Великого / Вступ. статья, перевод, примечания, указатели М. С. Петровой. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. – 304 с.; **21.** *Andreae Bergomatis historia* / G. Waitz // *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum*. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 220–230.; **22.** *Andreae presbyteri Bergomatis chronicon* // *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 231–237.; **23.** *Annales Alamannici. Continuatio* // *Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 40–44.; **24.** *Annales Alamannici. Pars prima* // *Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 22–30.; **25.** *Annales breves* // *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 123.; **26.** *Annales Cavenses* // *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 185–197.; **27.** *Annales ducum Bavariae* // *Annales aevi Suevici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores (in Folio)* T. XVII. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXI. – S. 365–366.; **28.** *Annales Iuvavenses maiores* // *Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit

G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 87–88.; **29.** *Annales Iuvavenses minores // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 88–89.; **30.** *Annales Laubacenses. Continuatio // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 10–12.; **31.** *Annales Laubacenses. Continuatio altera // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 12.; **32.** *Annales Laubacenses. Pars prima // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 7–9.; **33.** *Annales Laurissenses minores // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 112–123.; **34.** *Annales Monasterienses. Pars prior // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 152–154.; **35.** *Annales Nazariani. Pars altera // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 40–44.; **36.** *Annales Nazariani. Pars prima // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 23–31.; **37.** *Annales Petaviani. Continuatio // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 11; 13.; **38.** *Annales Petaviani. Pars prima // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 7–9.; **39.** *Annales Petaviani. Pars secunda // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 16–18.; **40.** *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi.* – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. – 204 s.; **41.** *Annales Salisburgenses // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 89–90.; **42.** *Annales sancti Bonifacii // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 117–118.; **43.** *Annales sancti Germani minores // Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. IV. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXLI. – S. 3.; **44.** *Annales sancti Maximini Trevirensis // Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. IV. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXLI. – S. 5–7.; **45.** *Annales sancti Vincentii Mettensis. Pars prior // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 156–158.; **46.** *Annales Sangallenses Baluzii. Pars altera // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 63.; **47.** *Annales Sangallenses Baluzii. Pars prima // Annales et chronica aevi Carolini* / Edidit G. H. Pertz // *Scriptores* (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 63.; **48.** *Annales*

Sangallenses breves // Annales et chronica aevi Carolini / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 64; 66.; **49.** Annales Sangallenses maiores. Pars prima // Annales et chronica aevi Carolini / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXVI. – S. 73–78.; **50.** Annalium Iuvavenses maiores supplementum // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 122.; **51.** Annalium Iuvavenses minors supplementum // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 122–123.; **52.** Benedicti Sancti Andreae monachi chronicon // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 695–719.; **53.** Capitularia regum Francorum / Edidit A. Boretivs // Leges T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXIII. – S. 1–23.; **54.** Capitularia regum Francorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXV. – S. 1–15.; **55.** Catalogi regum Langobardorum et Italicorum Brixienis et Nonantulanus / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 501–503.; **56.** Catalogus imperatorum, regum Italicorum, ducum Beneventanorum et Spoletinorum Farfensis / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 521–523.; **57.** Catalogus regum Langobardorum et ducum Beneventanorum / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 490–497.; **58.** Catalogus regum Langobardorum et Italicorum Lombardus / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 504–516.; **59.** Catalogus regum Langobardorum et Italicorum Venetus / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 504.; **60.** Catalogus regum Tusci / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 517–519.; **61.** Chronica sancti Benedicti // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 198–207.; **62.** Chronica Sancti Benedicti Casinensis / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 467–488.; **63.** Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici Continuationes / Edidit B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum T.2. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 168–193.; **64.** Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV / Edidit B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum T. II. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 1–168.; **65.** Chronicon Casinense // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 222–230.; **66.** Chronicon ducum Beneventi, Salerni, Capuae et Neapolis / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 211–213.; **67.** Chronicon Luxoviense breve // Annales, chronica et historiae aevi Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in

Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 219–221.; **68.** Chronicon Luxoviense breve // Annales, chronica et historiae Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 219–221.; **69.** Chronicorum Caesaraugustanorum reliquiae // Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. / Edidit T. Mommsen // Auctores antiquissimi T. XI. Vol. II. – MGH. – Berolini: Apud Weidmannos, MDCCCXCIV. – S. 221–224.; **70.** Cronica regum Francorum // Annales, chronica et historiae Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 214.; **71.** Edictus Rothari // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 1–90.; **72.** Einhardi. Vita Karoli Magni / Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – MGH. – Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1911. – 60 s.; **73.** Gesta Dagoberti I. regis Francorum / Edidit B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum T. 2. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 396–425.; **74.** Gregorii episcopi Turonensis. Historiarum libri X / Cvraverunt B. Krusch et W. Levison // Scriptores rerum Merovingicarum T. I. Pars I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1951. – 641 s.; **75.** Guidonis chronica / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. V. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXIII. – S. 64–65.; **76.** Historia Langobardorum. Codicus Gothani / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 7–11.; **77.** Iordanis Romana et Getica / Recensuit T. Mommsen // Auctores antiquissimi T. V. Pars. I. – MGH. – Berolini: Apud Weidmannos, MDCCCLXXXII. – 220 s.; **78.** Leges Ahistulfi regis // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 194–205.; **79.** Leges Alamannorum / Edidit K. Lehmann // Leges nationum Germanicarum T. V. Pars I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MCMLXVI. – 178 s.; **80.** Leges Alamannorum. Leges Baiwariorum. Leges Burgundionum. Lex Frisionum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXIII. – 711 s.; **81.** Leges Burgundionum / Edidit L. Rudolfus de Salis // Leges nationum Germanicarum T. II. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCXCII. – 188 s.; **82.** Leges Grimowaldi regis // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 91–95.; **83.** Leges Liutprandi regis // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 96–182.; **84.** Leges Ratchis regis // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 183–193.; **85.** Leges Saxonum. Lex Thuringorum. Edictum Theoderici. Remedii Curiensis episcopi capitula. Lex Ribvaria. Lex Francorum Chamavorum. Lex Romana Raetica Curiensis // Leges (in Folio) T. V. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXV–MDCCCLXXXIX. – 425 s.; **86.** Leges Visigothorum / Edidit K. Zeumer // Leges nationum Germanicarum T. I. – MGH. – Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCII. – 570 s.; **87.** Lex Baiwariorum / Edidit E. Liber Baro de Schwind // Leges nationum Germanicarum T. V. Pars II. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCXXVI. – 492 s.; **88.** Lex Ribvaria / Edidit F. Beyerle und R. Buchner // Leges nationum Germanicarum T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MCMLIV. – 217.; **89.** Lex

Salica / Edidit K. A. Eckhardt // Leges nationvm Germanicarvm T. IV. Pars II. – MGH. – Hannoverae: Impensis Biblioplii Hahniani, MCMLXIX. – 264 s.; **90.** Liber historiae Francorum / Edidit B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum T.2. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 215–328.; **91.** Marii episcopi Aventicensis chronica // Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. / Edidit T. Mommsen // Auctores antiquissimi T. XI. Vol. II. – MGH. – Berolini: Apvd Weidmannos, MDCCCXCIV. – S. 225–239.; **92.** Origo gentis Langobardorum / G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarvm et Italicarvm. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 1–6.; **93.** Pactus legis Salicae / Edidit K. A. Eckhardt // Leges nationvm Germanicarvm T. IV. Pars I. – MGH. – Hannoverae: Impensis Biblioplii Hahniani, MCMLXII. – 327 s.; **94.** Pauli historia Langobardorum / L. Bethmann et G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarvm et Italicarvm. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 12–219. ; **95.** Regum Italiae et imperatorum catalogi // Annales, chronica et historiae Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 215–219.; **96.** Tabulae Karolorum et Ottonus // Annales, chronica et historiae Saxonici / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 214–215.; **97.** Victoris Tonnennensis episcopi chronica // Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. / Edidit T. Mommsen // Auctores antiquissimi T. XI. Vol. II. – MGH. – Berolini: Apvd Weidmannos, MDCCCXCIV. – S. 163–183.; **98.** Widukindi res gestae Saxonicae / Edidit G. H. Pertz // Scriptores (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – S. 408–467.; **99.** Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1955. – 374 с.; **100.** Неусыхин В. И. Новые данные по источниковедению Салической правды // Средние века (СВ). – 1960. – Вып. 17. – С. 394–409.; **101.** Неусыхин В. И. Новые данные по источниковедению Салической правды. Очерк. 2. Опыт истолкования некоторых спорных текстов Салической правды (в свете новых источниковедческих данных) // СВ. – 1962. – Вып. 21. – С. 212–237.

УДК 94:324.6(44)

Андрій ПОГРЕБЕННИК

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ І РЕЛІГІЙНЕ ТЛО
У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ЕПОХУ
АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН (II)**

У статті автор аналізує низку суспільно-політичних та культурно-релігійних процесів у середовищі південнофранцузького соціуму періоду релігійних війн XII – початку XIV ст. Саме ці процеси склали передумови для подальшого розвитку і поширення великих єретичних течій та рухів на теренах Французького королівства. Автор також досліджує причини появи кризових явищ та реформаційних ідей в релігійному житті тогочасного населення південних провінцій держави.

Ключові слова: єретичні течії, Прованс, Лангедок, папство, катари, вальденси, францисканці.